

LJETNJI PREDAH

Rastanak s komandantom Urošem • Uništenje bande na Dinari © Neuspjeh na Cigelju • Intenzivan partijsko-politički rad # Oporavak iznemoglih boraca na Kozari

Početkom jula major Uroš Kukolj postavljen je za načelnika štaba Dvadeset pete srpske divizije, a na njegovo mjesto došao je kapetan Josip Žužul. Komandant Uroš teška srca rastao se od svoje brigade. Njega je vezivalo osam mjeseci zajedničkog ratovanja s Južnodalmatincima, mnogi teški trenuci, ali i radosni časovi, izvojeване pobjede... Pod Kukoljevim rukovodstvom Trinaesta brigada se prekalila, izrasla u čvrstu jedinicu visokog borbenog morala, pa je borcima i rukovodiocima teško padao taj rastanak.

Kapetan Žužul, koji je došao na čelo Trinaeste s dužnosti zamjenika komandanta Treće dalmatinske udarne brigade, dobio je dobro naslijeđe — jedinicu koja je prebrodila mnoga iskušenja. Žužula su poznavali gotovo svi rukovodioci i mnogi borci brigade. I oni su njemu bili poznati, jer su više puta, rame uz rame, učestvovali u zajedničkim borbama.

Petnaestogodišnji kurir Slavko Zjačić zaplakao je s dječaćkom osjećajnošću kad je čuo za odlazak komandanta Uroša. Kad se Uroš opraštao — nigdje nije bilo Slavka. Ali komandant nije zaboravio svog kurira — ostavio mu je pištolj za uspomenu. Kukolj je, toplo pozdravljen, odjahao prema Resanovcima.

Nakon malo vremena opazio je da netko trči za njim. Zaustavio je konja. Pred njim se ukaza uplakani Slavko, spreman za pokret.

— Ja ću s tobom, druže komandante!

— Najprije obrisi oči, dotjeraj se, pa ćemo razgovarati.

Razgovor nije umirio Slavka. On je ostao pri svo-
me da prati svog komandanta. Uroš nije imao srca da odbije dječaka kurira. Kad mu je već toliko mjeseci zamijenjivao i oca i majku, obasipajući ga, kad je god mogao, očinskom pažnjom i nježnošću, kao i sve druge nedorasle borce, nije ni sada želio ostaviti Slavka tužnog. Poveo ga je sa sobom, računajući da će Slavko biti dobar kurir u štabu divizije ili korpusa. Ali Slavku se tamo nije ostajalo. Tako su komandant i kurir zajedno otpješačili do obale u sjevernoj Dalmaciji, odakle su stigli u Vis, pa u Italiju, odatle, zajedno s drugim rukovodiocima, odletjeli avionom u Srbiju. U dvadeset petoj diviziji Slavko je i dalje kurir, a na Srijemskoj fronti već je komandir voda. Na toj dužnosti dočekao je, u Sloveniji, kraj rata.

Skoro cijelo ljeto Trinaesta se nalazila oko svojih starih baza, vezujući neprijateljeve snage i sprječavajući ih u prodorima na oslobođenu teritoriju iz pravca Knina, Grahova i Livna. To je značilo svakodnevnu aktivnost, stalne čarke i zasjede, ali ponekad i veće akcije.

Jedan od većih poduhvata bio je čišćenje doline Cetine i obronaka Dinare od četničko-ustaških bandi. Ova akcija, u koju je bila uključena i Četvrta splitska brigada, poduzeta je kao odgovor na neprijateljsku ofenzivu, započetu u Bukovici, kako bi se smanjio pritisak na Devetnaestu diviziju.

Trinaesta i Četvrta brigada dobile su zadatak da očiste sva sela u ovom kraju od bande (dva četnička bataljona, jedna ustaška satnija i veći broj ustaških i četničkih »civilnih« milicionara), koja je s osloncem

na njemačke garnizone u Kninu, Drnišu i Sinju terorizirala stanovništvo, provodila nasilnu mobilizaciju, otimala imovinu i vršila napad na naše patrole, kurire i manje jedinice.

Iznenadnim udarom na širokom frontu, od Sinja do Golubića, likvidirana su sva neprijateljeva uporišta, počišćena sela i zaseoci. Na pojedinim mjestima neprijatelj se ogorčeno branio. Na jednoj koti, nedaleko Uništa, oko stotinu četnika ukopalo se, osiguravajući se čak s deset puškomitraljeza i dva teška mitraljeza. To je bila oštra, gotovo gola glavica, teško pristupačna i za vičnog planinara. Gustom vatrom četnici su u podnožju prikovali jednu četu iz Četvrte splitske brigade. Kad je to opazio, komandir Treće čete Trećeg bataljona Šime Zupčić krenuo je teškim, nepristupačnim putem, s desetinom boraca, kako bi udarom iz pozadine olakšao položaj borcima iz Splitske brigade. Četa Splitska uspjela se izvući iz kiše metaka, ali iz tog juriša vratio se samo jedan preživjeli — komandir Zupčić. Taj težak gubitak strahovito je deprimirao komandira. On više nije vodio računa o opasnosti, jer mu je stalno bilo na pameti da mora osvetiti palu desetinu. Istoga dana Šime Zupčić je, gađajući stoječki iz puškomitraljeza vatreno gnijezdo četnika, omogućio podilaženje svojim borcima na domet ručnih bombi, ali je pritom bio smrtno pogođen od neprijateljeve granate.

Neprijatelju su naneseni teški gubici: ubijeno je 77, ranjeno 110, a zarobljeno 95 vojnika, s tri mitraljeza, 29 pušaka, dvije strojnice, tri pištolja i drugom opremom. Drugi bataljon Trinaeste, koji se posebno istakao u ovim borbama, domogao se i dvije četničke brigadne zastave. S naše strane, osim Šima Zupčića, pao je i politkomesar Treće čete Trećeg bataljona Ivan Pereža, informativni oficir Četvrtog bataljona Marinko Plenković, zamjenik komandira Treće čete Trećeg bataljona Drago Majić, puškomitraljezac Jure

Fabris, borci Ivan Baničević, Dinko Bratanić, Najev, Kovačević i još trojica njihovih drugova, a nekolicina su bili ranjeni.

Dok je Četvrta, uz pomoć jednog bataljona Trinaeste, čistila dolinu Cetine, preostali dio brigade jurio je razbijene četnike preko Pleševice i Vršine. Ostatak razbijene bande povukao se u Knin, pod zaštitu njemačkih gospodara. Naši mitraljezi čuli su se na periferiji ovog garnizona. S vrhova okolnih brda Knin se vidio kao na dlanu, a isto tako i Vrlika. Predvečer se pogled probio i prema moru, tako da su se mogli raspoznati šibenski otoci u plavetnilu bonace.

Ovaj iznenadni udar i opasno približavanje naših snaga Kninu zbunio je Nijemce i četnike. Tri četničke brigade brzo su se vratile iz Bukovice u Kosovsku krajinu, a njemačka 92. motorizirana brigada i jedan puk, umjesto upada u Bukovicu, zastaju na polaznim položajima i upućuju se zatim prema Drnišu. Ofenziva se tako rasplinula još prije nego što je čestito i počela. Devetnaesta divizija iskorištava izmijenjenu situaciju i prelazi u protuofenzivu...

Trinaesta je često upućivala manje snage u zasjede na cestu Grahovo — Knin — Vrlika. To je bio dobro naučeni zadatak, koji se izvodio gotovo po istom šablonu, a da mu neprijatelj nije mogao doskočiti. Mitraljesci bi izabrali najpovoljniji vatreni položaj, mineri bi ukopali u cestu bar dvije mine, a bombaši bi se vješto maskirali u blizini samog puta. Strpljivo bi se čekalo jedan, najviše dva dana, da se pojavi neprijatelj. U tim zasjedama do kraja jula uništena su tri kamiona s municijom, jedan s vojnicima, kao i desetak zaprežnih kola, dok su četiri kamiona oštećena. Ubijeno je 45 Nijemaca i četnika, zarobljena četvorica, a zaplijenjena tri puškomitraljeza, osam pušaka i drugi materijal, među kojim je sol imala najveću vrijednost.

U junu i julu žestoke borbe vođene su za Cigelj. To utvrđenje podignuto za obranu Knina, koje je izgradila bivša jugoslavenska vojska (zbog opasnosti od Talijana iz Zadra) s bunkerima, puškarnicama, eskar-pama, žicom, minama... držali su četnici i Nijemci, povremeno ojačani čak i tenkovima. Oni su uvijek bili pripravnici za borbu. Njihova oružja, s unaprijed izračunatim elementima, precizno su gađala sve prilaze i u mrkloj noći, kao i usred bijela dana. Sve je to bilo poznato našim štabovima, ali Cigelj, iz kojeg je vrebala stalna opasnost za naše jedinice i oslobođenu teritoriju, privlačio je brigade Devete divizije kao magnet. Sve su se one okušale u napadu na njegove utvrde. Uspijevalo im je i da ga zauzmu, premda samo s požrtvovnim i hrabrim bombašima, bez teškog oružja i solidnih priprema. Napadne kolone obično su dovođene na polazne položaje pred noć i ubacivane u borbu bez osmatranja prilaza i poznavanja slabih tačaka u obrani, pa su stoga trpjele i velike gubitke.

Trinaesta je u dva navrata izgubila na Cigelju desetak mrtvih i tridesetak ranjenih boraca. Tu su pali zamjenici komandira čete Petar Blažević i Lovre Ninčević, kao i vodnici Dane Juras i Ante Rukavina, iz Trećeg i Četvrtog bataljona.

U ljeto 1944. godine partijsko-politički rad bio je vrlo intenzivan. Bilo je dosta mladih mobiliziranih boraca, kojima je trebalo tumačiti ciljeve NOB. A i stariji borci su tražili politička objašnjenja o mnogo čemu, kao, na primjer, otkud sad pozdrav pesnicom valja preko noći zamijeniti klasičnim vojničkim salutiranjem, ili zbog čega se zaoštava strojeva disciplina; je li emigrantska vlada zaista priznala našu borbu ili je sporazum njenog predsjednika s Nacionalnim komitetom neki manevar da nas se izigra. Takva i slična pitanja pljuštala su iz svih jedinica. Sve je to uslovljavalo svakodnevni politički rad, punu angažiranost svih partijaca i skojevaca u strpljivom objaš-

njavanju svakog pitanja i uopće politike koju vodi KPJ i rukovodstvo NOB.

Dugo u noć, ponekad i do sitnih ura, trajale su rasprave i o tako složenim temama kao što su komunizam, dijalektika, socijalizam, demokracija... I u najtežim prilikama komunisti su se sastajali, dogovarali o zadacima, primali zaduženja i s punom odgovornošću ih sprovodili u djelo.

U to ratno vrijeme zaista nije bilo lako postati član KPJ. Kad bi negdje zapelo u borbi ili neki bunker ne bi pao u prvom jurišu — stizala bi poruka iz viših štabova: što rade komunisti? Za pripadnost Partiji bila je potrebna hrabrost u svakoj borbi, požrtvovanje u svakoj prilici, spremnost na odricanje, drugarstvo, svijest o ciljevima Partije i NOB i sposobnost da se bude vjerni tumač te politike. Sa svakim istaknutim skojevcem ili kandidatom koji je trebalo uskoro da bude primljen u KPJ, kao slučajno bi se našao partijski rukovodilac, u patroli, u prvoj borbenoj liniji, kod kazana, kao slučajno bi zapodjeo razgovor o politici, religiji, moralu... sve radi još jedne provjere!

Prijem u Partiju vršio se svečano, svejedno što se odigravao u nekoj potleušici, pod svjetlom karbidne lampe ili pod stablom bukve. Poslije saopćenja o prijemu, u ćelijama ove brigade bio je običaj da mladom članu svi čestitaju, a zatim bi se ustalo i zajednički bi se zapjevala »Internacionala«.

Najveću odgovornost komunisti su imali za moralno-političko stanje u svojim jedinicama. U izvještaju partijskog rukovodioca Trinaeste brigade Nikole Aračića, od 1. augusta 1944. godine, data je slijedeća ocjena moralno-političkog stanja:

»Borbenost brigade i raspoloženje boraca je na dosta dobroj visini, što se moglo zapaziti i u ovim posljednjim borbama. Ofenzivi duh kod boraca se osjeća, jer i sami traže borbu. Posljednje borbe, akcije,

pokreti i teži uslovi omogućili su da smo mogli provjeriti svakog čovjeka. U KPJ smo primili 10 kandidata, a u konkurenciji 12 drugova, dok smo 4 kandidata isključili. Isključili smo i dva rukovodioca iz Partije i to komesara Prve čete Drugog bataljona... i komesara Treće čete Prvog bataljona..., te ih degradirali zbog slabog držanja u borbi i izgubljenog autoriteta kod boraca. To je imalo povoljno djelovanje...»

U izvještaju dati su i podaci o organizacionom stanju u brigadi: 103 člana KPJ, 48 kandidata, 111 članova Skoja.

Naznačene su i teme koje su članovi Partije proučavali u julu: »O masovnom partijskom radu«, »O kadrovima« i »Boljševička partija kao organizator i inspirator u borbi protiv fašizma«.

Opisan je i metod prorade: partijski rukovodilac brigade najprije prouči temu, poslije čega je usmeno izloži (pomažući se izvjesnim citatima) članovima biroa i štapske ćelije. Poslije tom istom metodom partijski rukovodioci ćelija prenose temu svojim članovima. Pri tome je ocijenjeno »da nema dovoljno ljubavi za teoretski rad«.

Na kraju ovog izvještaja partijski rukovodilac opširno je opisao zdravstveno stanje u brigadi. A to stanje bilo je daleko od zadovoljavajućeg.

Pjegavac, glad, dugotrajne borbe, osobito ove posljednje oko Drvara, ostavile su tragove i na onima najsnažnijima. Mnogi borci i rukovodioci, pogotovo oni koji su preboljeli tifus, bili su sama kost i koža. U jedinici su se pojavili i slučajevi tuberkuloze i umiranja od iscrpljenosti.

Kako spasiti oko stotinu boraca i rukovodilaca od potpune iznemoglosti i moguće bolesti? Ta je brigada dugo mučila referente saniteta i partijske komitete. Jer, u ovom kraju gdje brigada ratuje kazani nikad neće biti puni, pokret neće prestati, a borba utihnuti.

Uz pomoć štaba korpusa i narodnih vlasti nađeno je povoljno rješenje. Oslobođena teritorija Kozare i Potkozarja izabrana je kao područje za oporavak iznurenih boraca.

Taj napaćeni kraj bio je spreman da još jednom otvori svoju veliku, partizansku dušu, spreman da pod svoje okrilje primi borce iz južne Dalmacije, da podijeli s njima ono što ima, da otkine od svojih usta najbolji zalogaj.

Kad se u Trinaestoj doznalo tko sve ide i gdje se ide na oporavak, u prvi mah je nastalo razočarenje, jer su manje-više svi mislili i nadali se da će ih uputiti na otok Vis ili negdje drugdje na more, u Dalmaciju.

— Zar iz Bosne u Bosnu, i to u popaljeni kraj? — šaputali su oni malodušniji, a vječiti optimisti su tvrdili da je to bosanski Misir.

Daleko je od Dinare do Kozare. Naročito za iscrpljene partizane koje je čekalo oko 200 km puta. Najveći broj polaznika nije mogao ni pušku da nosi. Oko osamdesetak boraca krenulo je na taj put, koji je, srećom, vodio preko oslobođene teritorije. Kao najljepša nagrada i najveći doživljaj izgledala im je jednodnevna vožnja partizanskom željeznicom od Oštrelja do Sanskog Mosta. Ništa im nije smetalo što su se mjesto ugljena ložila drva, što je na usponima lokomotiva dahtala i jedva se kretala; s ovakvim »komforom« oni su bili više nego zadovoljni i presretni. Ali kod Sanskog Mosta vožnji je bio kraj. Ostali dio puta savladan je pješice, svakim danom po malo. U selima gdje se grupa zaustavila radi konačišta, čekala ju je pripremljena topla večera. Što su se oporavljajući više približavali Kozari, ishrana je bila sve bolja.

Poslije petnaest dana puta stiglo se do prvih sela Potkozarja. Za najslabije — to je bio i kraj marša. Premda slabi i umorni, borci se nisu dali. Skladno, uz pjesmu, stupali su u sela, svugdje bratski dočekani.

Pred njima, kao u potaji, izvirivali su ispod olistalih krošnji kućerci od grubo tesanog drva, podignuti na zgarištu, ali iz čijih ognjišta se vijao dim kao iz najljepših dvoraca. Čulo se kukurikanje pijetlova, mirisala je pogača i tek pomuženo mlijeko. Izuzev ponekog odbornika — starca — nigdje odrasle muške glave. Domaćice su odlučno prilazile tim mršavim, do kože ošišanim prilikama, kojima je uši pokrivala kapa s petokrakom, a odjeća im visjela kao na strašilu za ptice, hvatale su ih za ruke i vodile svojim domovima. A to su bili poluprazni domovi, neki i po treći put podignuti na zgarištu, u kojima nije bilo ni drvenog poda, ni kreveta. Ali u svakome su Južnodalmatinci naišli na puno topline, roditeljske i bratske ljubavi.

Iz dana u dan kolona rekonvalenscenata u partizanskoj uniformi bila je sve manja. Posljednji iz njenih redova dobili su gostoprimstvo u selima oko Bosanske Gradiške.

Srpska i muslimanska sela: Kozarac, Orlovci, Gornji Podgraci, Grbavci, Palančište, Lušci Palanka, Donji Garevci, Šor, Topola, Turjaci, Lije vić Polje i druga u okolini Prijedora i Bosanske Gradiške, na Kozari i u Potkozarju, po kojima su ustaše i Nijemci žarili, palili i klali sve odreda — prihvatila su borce Hrvate, partizane iz Dalmacije, kao svoju rođenu djecu.

Mlijeka, krumpira, kruha, jaja, meda, voća, pa i mesa, bilo je više nego dovoljno. Nenavikli na izležavanje, borci su više željeli nego što su mogli da se oduže svojim domaćinima, pomaganjem u poslovima oko kuće, u staji, na njivi. Mnogi od njih bili su još toliko slabi da nisu mogli ni sjekiru podići iznad glave. Ipak, svakim je danom snaga pritjecala.

Zajedno sa svojim domaćinima oporavljenici su preturili preko glave i jednu ofenzivu Čerkeza na kozarska i potkozarska sela.

Kad je poslije mjesec i više dana došao čas rastanka, u svakoj kući je bilo zagrljaja, majčinskih blagoslova, zahvaljivanja i zaričanja o skorom viđenju kad rat završi. Borci Josip Ćulin, Vinko Kalebić, Stipo Franjković, Donko Mirković, Milutin Ivičević, Mate Bavčević, Ante Biluško, Ivo Kriletić, Baldo Šarić i deseci i deseci drugih, nikad neće zaboraviti porodice Petre Bavrlić, Milje Cvijić, Dušana Stojanovića, Miloša Šmitrana, Mustafe Hajkića, brojne porodice Popović i one koje u svojim prezimenima nose nadimak Galicijana i Francuza, a koji žive u tim selima — herojima.

— Poživi mi, majko, pa kad završi ovaj rat, doći ćeš Ti i Tvoji kod mene, u posjet, u Dalmaciju, na more. ... Časne mi, partizanske riječi, ako preživimo ovaj rat, ja ću lično doći po Tebe — govorio je borac Stipo Franjković s Pelješca, svojoj domaćici Milji Cvijić.

— Daleko je to, sine Stipo, daleko, a ja stara...

— Ne boj se, majko Miljo, nećemo tada pješke!

— Živi bili, djeco naša! — pozdravljalo je staro i mlado borce iz Trinaeste, otirući suze na rastanku. — Zapjevajte, drugovi, zapjevajte naši Dalmatinci, onu »Marjane, Marjane...« Ne tugujte, bar vi! — tješili su Kozarčani pri oproštaju svoje nove prijatelje, a i sebe.

Oporavljeni borci su kroz suze i pjesmu izražavali zahvalnost ovim ljudima za svu onu brigu i ljubav, sigurni da to nikad ne mogu zaboraviti, i da će, ako prežive rat, u bratstvu i ljubavi nastaviti prijateljstvo, rođeno u tako neobičnom ratnom susretu.